

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Η θυματοποίηση στον «πολιτισμένο» δυτικό κόσμο, είναι τόσο συνυφασμένη με την καθημερινή μας ζωή, που δεν γίνεται αντιληπτή, παρά μόνο με τη μορφή της παρατήρησης ακραίων περιπτώσεων ή με τη μορφή της ένταξης πραγματικών γεγονότων ή/και μνημονικών αποτυπωμάτων στα εντός και εκτός παιδικής ηλικίας προσωπικά βιώματα. Καθώς η αντίληψη ενός φαινομένου δεν συνεπάγεται αυτόματα και την κατανόηση του, η ανάγκη για τη μελέτη της θυματοποίησης είναι ιδιαίτερα επιτακτική, αφού κανένα ίσως άλλο θέμα δεν μας φέρνει τόσο κοντά στην ουσία της ανθρώπινης ύπαρξης, όσο ο φόβος, τα «κέρδη» και η απειλή της απανθρωποποίησης.

Πολλές φορές αναρωτήθηκα τι είναι εκείνο που τραβάει τον κόσμο σα μαγνήτης στα περί βίας, επιθετικότητας, εγκληματικότητας, εκφοβισμού και τα συναφή βιβλία, θεάματα και σεμινάρια. Οι κατά Yalom (2008) υπαρξιακές ανησυχίες (θάνατος, απομόνωση, ελευθερία, νόημα ζωής), καθώς και το θέμα της ταυτότητας –ποιος είμαι και πως πορεύομαι στον κόσμο– (Jones, 2008; McGregor, 2006), φαίνεται πως πουθενά αλλού δε βρίσκουν την πλήρη έκφρασή τους, παρά μόνο καθώς βρισκόμαστε αντιμέτωποι με την εξ' επαφής βία ή συμμετοχοί στην εξ' αποστάσεως γενίκευσή της. Η ψυχολογική εξάρτηση από τον «τρόμο του πιθανού», η οποία τροφοδοτεί τη δίνη πολλών υπαρξιακών ερωτημάτων, μετατρέπεται σε κίνητρο αναζήτησης, με σκοπό την εξασφάλιση στρατηγικών πλεονεκτημάτων, που ποτέ δεν είναι αρκετά ή στην καλύτερη περίπτωση σε θλίψη και αγανάκτηση για τις ανθρώπινες σχέσεις. Και στις δύο περιπτώσεις είναι αδύνατον να παραβλέψουμε το υπαρξιακό κενό που δημιουργείται απ' την απόσταση ανάμεσα στην εμπειρία εκείνου που πραγματικά συμβαίνει και στην αδυναμία μας να του αποδώσουμε μια εξήγηση. Αν δεν αποκαλυφθούν οι αυταπάτες και δεν αμφισβητηθούν οι υποτιθέμενες βεβαιότητες, οι απαντήσεις γίνονται πιο εχθρικές ακόμα κι από το τελετουργικό της

θυματοποίησης και οι ερωτήσεις μάταια προσβλέπουν στη διασφάλιση μιας ελευθερίας ατομικής επιλογής που να μην προσβάλει το αίσθημα δικαιοσύνης απ' όπου εκπορεύονται.

Μέσα σ' όλα αυτά, μια μελέτη δεν μπορεί να φτάσει ποτέ στην ουσία των πραγμάτων που εξετάζει και να αποκτήσει ένα πραγματικό νόημα, παρά μόνο όταν ξέρει κανείς από ποιόν γράφτηκε, σε ποιο πλαίσιο, και με ποια προοπτική. Την εποχή που γράφεται αυτό το βιβλίο είμαι 45 ετών, έχω ένα γιο που πηγαίνει στην Γ' Δημοτικού και διδάσκω στο Π.Τ.Δ.Ε. του Πανεπιστημίου Θεσσαλίας, ως Αν. Καθηγήτρια, μαθήματα που σχετίζονται με την Παιδαγωγική Ψυχολογία, τα προβλήματα συμπεριφοράς, τη Συμβουλευτική Ψυχολογία και τη διαπροσωπική επικοινωνία. Η αρχική μου ιδέα ήταν να γράψω ένα βιβλίο αποκλειστικά και μόνο για την επιθετικότητα στο χώρο του σχολείου, γενικά ή για τα προβλήματα εκφοβισμού/θυματοποίησης ειδικότερα, ένα θέμα για το οποίο γνωρίζω αρκετά πράγματα, αφού το μελετώ εντατικά τα τελευταία 20 χρόνια. Την ιδέα αυτή την εγκατέλειψα γρήγορα. Για την ακρίβεια την «άφησα», κυριολεκτικά, σ' ένα λεωφορείο, καθώς επέστρεφα από μια συνηθισμένη συνεδρίαση «εκλεκτορικού σώματος» σε κάποιο Πανεπιστημιακό Τμήμα, ενδεικτική των θυματοποιητικών πρακτικών που καθημερινά χρησιμοποιούμε όσοι έχουμε κάποια δύναμη στα χέρια μας. Πώς μπορούμε, σκέφτηκα, εμείς που είμαστε μορφωμένοι, κατά των διακρίσεων, εναντίον της Αμερικανικής κυριαρχίας και των πολεμοχαρών επεμβάσεων, κατά των βιασμών, των ξυλοδαρμών, της σεξουαλικής παρενόχλησης, των βάνουσων μεθόδων διαπαιδαγώγησης και των λοιπόν σχετιζόμενων με τη βία δεινών, να «αξιοποιούμε» στην πράξη, και με ιδιαίτερα αξιοσημείωτη ευκολία, την ίδια ιδεολογία από την οποία όλα αυτά απορρέουν; Πώς εκπαιδεύουμε τους αυριανούς δασκάλους και δασκάλες, όταν εμείς οι ίδιοι προωθούμε εκείνο ακριβώς το τύπο πειθαρχίας που απευχόμαστε για το σχολείο; Κι αν αυτό εκφράζει την τρέχουσα ηθική της κοινότητας, ποιο είναι τελικά το νόημα της διανοητικής προπαρασκευής που υπηρετεί ο ακαδημαϊκός κόσμος; Η θητεία μου στο Ελληνικό Πανεπιστήμιο αναμφίβολα άσκησε μεγάλη επίδραση στις απόψεις μου για τη θυμα-

τοποίηση αλλά και στον τρόπο που βλέπω τον κόσμο. Τολμώ να πω, πως σε κανένα άλλο χώρο δεν είναι τόσο έκδηλη και αναπόφευκτη η εναλλαγή στους ρόλους θύτη/θύματος, με εξαίρεση το χώρο της πολιτικής και το στρατό, απ' όπου ευτυχώς δεν έχω καμία εμπειρία, καθώς οι ισορροπίες «τρόμου» είναι πολύ εύθραυστες και οι ιεραρχίες δυσανάλογα αναλώσιμες.

Στο βιβλίο αυτό υποστηρίζω πως η μόνη απάντηση στην καθημερινή βία είναι η καταπολέμηση της ελλιποβαρούς ανθρωπιστικής και ηθικής επένδυσης που κάνουμε σε κάθε μας προσπάθεια διαπαιδαγώγησης των νέων ανθρώπων. Όντας απόλυτα πεπεισμένη πως το αντίθετο της προσωπικής ευθύνης και της κοινωνικής αλληλεγγύης είναι η περιχαράκωση σε διάφορες «ψυχικές ασθένειες», θεωρώ πως κάθε δραστηριότητα της επιστημονικής σκέψης έχει ιερό καθήκον να παλεύει με κάθε τρόπο υπέρ της εξάρθρωσης της πλασματικής γνώσης που επιβάλλεται από τον κυρίαρχο λόγο και εναντίον των εννοιών και των δομών που μας εγκλωβίζουν σε συγκεκριμένες θέσεις, ιεραρχίες και συμπεριφορές. Η αντιστοιχία μεταξύ εννοιών και φαινομένων είναι πάντοτε μια διανοητική ενεργοποίηση που μπορεί να βελτιωθεί και να ανατραπεί, γι' αυτό και σε μια διαδικασία αποδόμησης των θεσμοθετημένων γνώσεων, προσπάθησα να ακολουθήσω ένα «προβοκατόρικο» τρόπο γραψίματος, φοβούμενη πως αν κάνω κάτι διαφορετικό θα αποτελέσει ακόμα μια «επαν-εφεύρεση του τροχού».

Το κείμενο που προέκυψε συντέθηκε από φιλοσοφικές ανησυχίες, επιθετικές παρορμήσεις, προκαταλήψεις και αναζητήσεις πολλών χρόνων, αντιγραφές κοινωνιολογικών αναλύσεων, αντιεξουστικά μηνύματα και ηθικολογίες που πλαισιώνουν την αυστηρή επιστημονική έρευνα και σε καμία περίπτωση δεν είναι ιδεολογικά «ουδέτερο». Όπως όλα τα επιστημονικά κείμενα εστιάζεται περισσότερο και προωθεί εκείνες τις προσεγγίσεις που θεωρεί πιο χρήσιμες. Γνωρίζω πολύ καλά πως η βία ήταν, είναι και θα είναι πάντα ένα αμφιλεγόμενο ζήτημα. Ταμπού για «αριστερά» και «δεξιά», αλλά και τον αναρχικό χώρο, το δάσκαλο που δεν μπορεί να την αντιμετωπίσει, τη μητέρα που δέρνει κρυφά τα παιδιά της, το χαμη-

λόβαθμο υπάλληλο, το θεατή των ειδήσεων, το «διστραμμένο» εγκληματία και το μη «διστραμμένο» διευθυντή μιας επιχείρησης, το γλυκομίλητο πατέρα, το «βανδαλιστή» έφηβο, το δεσποτικό σύζυγο, το μετανάστη, τον ανυποψίαστο πολίτη, για θύτες, θύματα, για όλους όσους έχουν ή δεν έχουν αναπαραστάσεις ενός κόσμου όπου η ηθική είναι ανύπαρκτη και ο οίκτος απουσιάζει, σαν σκηνικό από θεατρικό έργο της Σάρα Κέϊν. Σε καμιά περίπτωση δεν πιστεύω πως μιλώντας κανείς για ένα τόσο υπαρξιακά φορτισμένο κοινωνικό θέμα μπορεί να είναι αντικειμενικός.

Έτσι, κάθε γενικόλογη τοποθέτηση του τύπου: «Λέμε όχι σε όλες τις μορφές βίας» που συχνά χρησιμοποιείται από φορείς του κοινωνικού ελέγχου, ο οποίος βασίζεται κατ' εξοχήν πάνω στη επιβολή, τον καταναγκασμό, την χειραγώγηση και την καταστολή, μάλλον αποκρύπτει τα δομικά της στοιχεία που σχετίζονται με την τύφλωση απέναντι στον ανθρώπινο πόνο που προκαλεί η θυματοποίηση, την ανειλικρίνεια, την αδιαφορία, τη δίψα για εξουσία, την ενοχοποίηση των θυμάτων, το μύθο περί ψυχανωμαλίας των δραστών, την μετάθεση των ευθυνών σε ανυπόστατα θεσμικά όργανα, και την παραχώρηση αρμοδιότητας στην καταγιγιστική προπαγάνδα υπέρ μιας «ήσυχης» ζωής. Η άποψη της Μάργκαρετ Θάτσερ πως «δεν υπάρχει «κοινωνία - μόνο κυβέρνηση και οικογένεια», έχει εμπεδωθεί τόσο επιτυχώς από το κοινωνικό σώμα, διατηρώντας αμείωτη την βάνουση επικαιρότητά της, ώστε όλες εκείνες οι ψυχο-κοινωνικές «αναπηρίες» που ευθύνονται για την αποχαλίνωση των σχέσεων καταναγκασμού να θεωρούνται απόλυτα φυσιολογικές!

Οι περισσότερες από τις καταστάσεις θυματοποίησης είναι τόσο καθημερινές και συνηθισμένες που δεν μας προκαλούν πια καμιά εντύπωση, αλλά ούτε και κανένα φόβο –όταν βρίσκονται εκτός των προσωπικών μας βιωμάτων, καθώς σχετίζονται με «άλλους», ενώ αρκετές θεωρούνται τόσο «εξειδικευμένες» που μάλλον δεν μας αφορούν, αφού πρόκειται για άτομα περιθωριακά, ανώμαλα ή απλά άτυχα (ή αντίθετα σε μερικές περιπτώσεις πολύ τυχερά, αφού γλίτωσαν τα χειρότερα –θάνατο, περραιτέρω διώξεις και καταχρηστικές συμπεριφορές, κ.λ.π.). Όσον αφορά το σχολείο, τα προβλήματα εκ-

φοβισμού/θυματοποίησης έχουν αποφέρει τόσα πολλά ερευνητικά οφέλη στους επιστήμονες, που αν κάποια στιγμή σταματούσαν, πολλοί από εμάς θα μέναμε χωρίς δουλειά! Όμως, η θυματοποίηση δεν είναι πρόβλημα αποκλειστικά του σχολείου, ούτε γεννιέται και σταματάει εκεί. Γι' αυτό το λόγο, άλλωστε, τη μελετώ από διάφορες πλευρές και σε διάφορους χώρους, προσπαθώντας να εντοπίσω τα κοινά σημεία και τους πανομοιότυπους μηχανισμούς και διαδικασίες της βίας που διέπει όλο το φάσμα της κοινωνικής μας ζωής. Η προσπάθεια αυτή ίσως απογοητεύσει τους εκπαιδευτικούς, που θεωρούν πως για όλα φταίνε οι γονείς, τους γονείς που κατηγορούν τους εκπαιδευτικούς για όλα, τους πανεπιστημιακούς δασκάλους που εμμένουν στη διδακτική τεχνοκρατία, καθώς και τους υποστηρικτές της ατομικής ψυχοπαθολογίας. Ίσως ακόμα απογοητεύσει και όσους πιστεύουν πως τα επιστημονικά συγγράμματα θα πρέπει να γράφονται μ' ένα πολύ συγκεκριμένο τρόπο.

Το πρώτο κεφάλαιο, έχει τον τίτλο μιας πολύ γνωστής παροιμίας, που πιστεύω πως καταδεικνύει την εννοιολογική, επιστημονική και πολιτική σύγχυση των σχετικών με τη θυματοποίηση θεωρητικών προσεγγίσεων. Εξετάζει διάφορους ορισμούς και προσεγγίσεις που σχετίζονται με την έννοια των συγκρούσεων, της βίας και της επιθετικότητας, καθώς και των προβλημάτων εκφοβισμού / θυματοποίησης και περιγράφει κάποιες από τις πιο διαδεδομένες μορφές που μπορεί να πάρει η θυματοποίηση.

Στο δεύτερο κεφάλαιο παρουσιάζονται τα ερευνητικά δεδομένα που αφορούν αποκλειστικά και μόνο τη θυματοποίηση στο χώρο του σχολείου. Ο τίτλος του σχετίζεται άμεσα με τα χαρακτηριστικά, την έκταση και την αξιολόγηση του φαινομένου, αλλά και την εξέλιξή του μέσα στο χρόνο, τις επιπτώσεις του και τα πλαίσια που ευνοούν την γένεση και εξάπλωσή του, αλλά και την πιο μοντέρνα του εκδοχή, που αφορά τη δυσλειτουργική χρήση των ηλεκτρονικών μέσων από ανήλικους μαθητές.

Στη συνέχεια, στο τρίτο κεφάλαιο αυτής της μελέτης, που έχει τον τίτλο ενός πολύ γνωστού στίχου του Γ. Σεφέρη, παρουσιάζονται συνοπτικά τα ερευνητικά δεδομένα που δείχνουν «πόσο λάθος» μπο-

ρούμε «να πάρουμε τη ζωή μας», στις περιπτώσεις εκείνες που υπάρχει μεγάλη ασυμμετρία δύναμης. Οι περιπτώσεις αυτές αφορούν τον εργασιακό χώρο, την σεξουαλική επιβολή μέσω της παρενόχλησης που μπορεί να υφίσταται και εκτός του χώρου εργασίας αλλά και της κακοποίησης που αποτελεί μια πιο ακραία μορφή, την βία στα πλαίσια της οικογένειας, αλλά και σε άλλους χώρους όπου συνυπάρχουν άνθρωποι μαζί για μεγάλα χρονικά διαστήματα.

Το τέταρτο κεφάλαιο εξετάζει τους λόγους της θυματοποίησης μέσα από διάφορα θεωρητικά και εμπειρικά ερμηνευτικά μοντέλα. Ο τίτλος του παραπέμπει σε μια παλιά διαφήμιση, στην οποία το μικρό παιδί ρωτούσε τη μαμά γιατί πρέπει να πίνει γάλα κι εκείνη του εξηγούσε πως το γάλα έχει ασβέστιο, μέταλλα, ιχνοστοιχεία, πρωτεΐνες, βιταμίνες, υδατάνθρακες κ.λ.π. «ακαταλαβίστικα», με αποτέλεσμα αντί να του λυθεί η απορία να περιέλθει σε μεγαλύτερη από την αρχική σύγχυση. Κάπως έτσι συμβαίνει και με τη μελέτη των προσεγγίσεων που εξετάζουν το «γιατί κάποιος να εκφοβίζει κάποιον άλλο», με τη διαφορά πως πολλές απ' αυτές, εκτός από πολύπλοκες είναι και τόσο ετερόκλητες, που θα μπορούσαν κάλλιστα να μετατρέψουν την απάντηση της μαμάς σε: «Μη ρωτάς καθόλου! Πιες το γάλα και σκάσε!».

Στο πέμπτο κεφάλαιο εξετάζεται η τυπολογία των ρόλων που υιοθετούν οι άνθρωποι στα περιστατικά θυματοποίησης και έχει τον τίτλο ενός παλιού σλόγκαν πολιτικού κόμματος, που δεν υπάρχει πια. Ο επιτιθέμενος ή δράστης, το θύμα, ο δράστης/θύμα είναι περιγραφές που υιοθετούνται από τη σχετική βιβλιογραφία, ενώ «ο βασικοί συμμετοχοί» είναι μια φράση που δανείστηκα από τίτλο απογευματινής εκπομπής του Δημοτικού ραδιοφώνου του Βόλου. Η μελέτη των σχετικών με τους ρόλους ερευνητικών δεδομένων, μας οδηγεί στο συμπέρασμα πως οι πρακτικές της θυματοποίησης εκφράζουν συγκεκριμένες κοινωνικές σχέσεις και άρα είναι αδύνατο να κατανοηθούν, εάν απομονωθούν και εξεταστούν έξω από το πλαίσιο της κοινωνικής οργάνωσης και ιεραρχίας, οι οποίες υπαγορεύουν τη συμμετοχή όλων των μελών μιας συγκεκριμένης ομάδας ή κοινότητας σ' αυτό που συμβαίνει.

Λίγο πριν το τέλος, στο έκτο κεφάλαιο εξετάζονται τα προβλήματα εκφοβισμού/θυματοποίησης διάφορων κοινωνικών ομάδων. Η θυματοποίηση έχει επανειλημμένα χαρακτηριστεί στην επιστημονική βιβλιογραφία ως ασθένεια της «διαφορετικότητας» (Olweus, 1991, 1995· Pellegrini & Long, 2004· Rigby 2001), οπότε η γνωστή σχετική με τον «φτωχιάρη» παροιμία εκφράζει το περιεχόμενο των διεργασιών συσπείρωσης μιας ομάδας «καλών» εναντίον ενός ή περισσότερων «κακών» ή παρεισάκτων, με βάση στερεότυπες αντιλήψεις και προκαταλήψεις, που όταν γίνουν ανεξέλεγκτες μπορεί να οδηγήσουν σε ακραίες θυματοποιητικές συμπεριφορές.

Το τελευταίο κεφάλαιο αυτής της μελέτης περιγράφει το τι μπορούμε και τι δεν μπορούμε να κάνουμε στα πλαίσια του σχολείου, καθώς αποτελεί προνομιακό χώρο για να πολεμήσουμε το κακό στη ρίζα του, βοηθώντας τα παιδιά να αποκτήσουν μια προαξιακή συνειδητοποίηση απέναντι στις καταχρήσεις της εξουσίας, τη διάκριση και την παρενόχληση σε όλες τις τις μορφές, που να ξεπερνά τον κοινωνικό οίκτο, την μοιρολατρία και την υποκριτική σπλαχνική ηθική της κοινότητας. Ο τίτλος του, παραπέμποντας σε γνωστό παιδικό ανάγνωσμα, υπονοεί πως είναι πολύ πιο εύκολο για έναν εκπαιδευτικό να παριστάνει το θηριοδαμαστή στο σχολείο παρά να τα βάλει με το κυρίαρχο σύστημα που υπαγορεύει τη νομιμοποίηση της βίας στις διαπροσωπικές σχέσεις μέσα από τις διαδικασίες κοινωνικοποίησης.

Όπως όλα τα κεφάλαια αυτού του βιβλίου γράφτηκε με την πεποίθηση πως το αίσθημα ενδιαφέροντος για τους άλλους μπορεί να οδηγήσει σε ανατρεπτικές πράξεις και επομένως να συντελέσει στην αντιμετώπιση της θυματοποίησης τόσο εντός όσο και εκτός του σχολείου.

